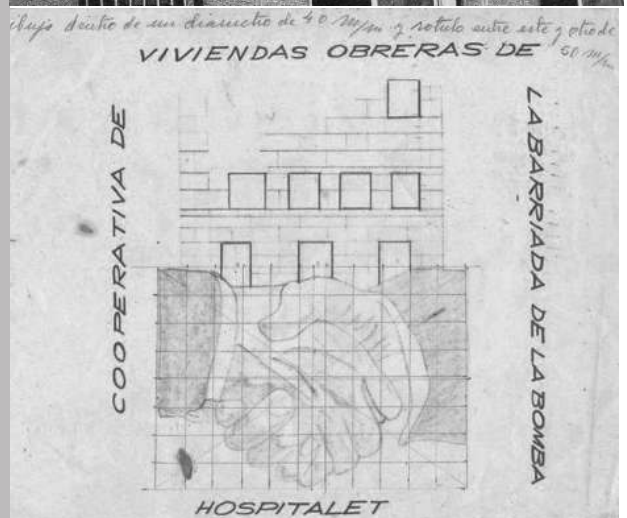

Projectes:

La Redentora: una cooperativa de producció
Mercè Tatjer i Mir

El Respeto Mutuo
Districte 7 entrevista a
Santiago Esteban i Benito

**La Cooperativa de
Vivienda Obrera de
La Bomba**
Centre d'Interpretació de la
Ciutat des de la Barraca
(CICdB)

La Redentora: una cooperativa de producció

La Redentora: una cooperativa de producción

La Redentora: a production cooperative

Mercè Tatjer i Mir

(Historiadora)

RESUM

L'objectiu d'aquest article és aportar més informació sobre els orígens i la trajectòria de La Redentora, emblemàtica cooperativa de producció creada el 1899 i dedicada a la fabricació de materials de construcció amb bòbiles establertes a la cruïlla dels terrenys de Sants i Les Corts, antics municipis del Pla de Barcelona, i de la ciutat de L'Hospitalet. A partir d'un petit fons personal (documental, gràfic i bibliogràfic), pertanyent al meu avi, el cooperativista i soci de la Redentora, Ramón Mir Mompeó (Barcelona 1890-1956), i d'altres referències bibliogràfiques, s'aporten noves informacions que completen les recerques recentment publicades sobre aquesta entitat.

Paraules-clau: cooperatives, Barcelona, LHospitalet, materials de construcció

RESUMEN

El objetivo de este artículo es aportar más información sobre los orígenes y la trayectoria de la Redentora, emblemática cooperativa de producción creada el 1899 i dedicada a la fabricación de ladrillos con tejaes establecidos en el entorno de Sants i Les Corts, antiguos municipios del Pla de Barcelona y en la ciudad de L'Hospitalet. A partir de un pequeño fondo personal (documental, gráfico y bibliográfico) perteneciente a mi abuelo, Ramón Mir Mompeó (Barcelona 1890- 1955) y otras referencias bibliográficas, se aportan nuevas informaciones que completan las recientes investigaciones publicadas sobre esta entidad.

Palabras clave: cooperativas, Barcelona, LHospitalet, materiales de construcción

ABSTRACT

The objective of this article is to provide more information about the origins and the trajectory of the Redentora, an emblematic production cooperative created in 1899 and dedicated to the manufacture of bricks with tiles established in the surroundings of Sants i Les Corts, former municipalities of the Llano de Barcelona i in the city of L'Hospitalet. From a small personal collection (documentary, graphic and bibliographic) belonging to my grandfather. Ramón Mir Mompeó (Barcelona 1890-1955) and other bibliographic references, provide new information that completes the recent research published on this entity.

Keywords: cooperatives, Barcelona, LHospitalet, building materials

Els primers anys de la cooperativa

La Cooperativa La Redentora, tingué els seus inicis en els darrers anys del segle XIX, segons consta a les pàgines de la revista *Cooperació Catalana* del mes de febrer de 1902, on aparegué una àmplia ressenya sobre la creació i els primers anys de funcionament de "La Redentora, Sociedad Cooperativa de Producción de Ladrillos". Recentment, l'extens treball realitzat sobre les cooperatives de Sants (Dalmau i Miró, 2015, p. 233-249), ens aporta una visió àmplia i detallada de la seva trajectòria social i productiva, i ens esmenta els noms de 19 dels fundadors, una part dels 45 socis que la constituïren i que figuren acompanyats de la seva senyera en una fotografia datada el 1902¹.

En sabem, per tradició familiar, algun altre nom, com el de Dídac Mir Nolla, originari de Tarragona que s'instal·là a Sant Martí de Provençals al darrer terç del segle XIX, i casat amb Dolors Mompeó, filla de reusencs nascuda ja a Sant Martí al segon terç del segle XIX, on regentaren un petit taller de tints a la part d'Icària; sembla ser que estaven vinculats amb els grups d'icarians que s'establiren a mitjans segle XIX al Poble nou, als entorns de la plaça Prim. Diverses raons, probablement un canvi de feina per contaminació dels tints, els portà a finals del segle XIX a Hostafrancs, on naixeren els seus fills, Ramon i Magdalena; el primer, nascut al carrer Sant Nicolau el 1890, seguiria els passos del seu pare com a membre de La Redentora².

Ramon Mir Mompeó, el meu avi. Data desconeguda.

Font: Arxiu personal de Mercè Tatjer

Ramón Mir (fill de Dídac Mir) casat amb Plàcida Abarguès tenia tres fills, residia al carrer de Bejar i havia començat a treballar de molt jove en aquesta cooperativa; sembla ser que pertanyia a d'altres entitats i cooperatives de consum santsenques, freqüentant grups republicans i de l'entorn llibertari. La Redentora va tenir la seu a Sants, primer a la plaça de la Constitució, núm. 2, passant després al carrer Lleialtat; a principis del segle xx, la Cooperativa traslladà la seva seu social al principal d'un edifici del carrer de Sants 170, i finalment a la carretera de Sants 375-377, espais vinculats amb les seves activitats cooperativistes fins al final de la Guerra Civil, quan La Redentora establí la seva seu a l'Hospitalet.

La Redentora, una important cooperativa de producció

La Redentora desenvolupava la seva activitat productiva en terrenys de La Torrossa, La Florida, i Collblanc. A finals del segle xix en aquests terrenys, sovint llogats, s'establiren moltes bòbiles tant per a l'extracció de terres com per a la producció de maons, aprofitant les aigües del torrent Gornal (Marín, 2004, 129). Per realitzar aquestes activitats productives, a més del treball dels socis, contractaven de forma fixa o temporal a un bon nombre de treballadors.

Al març de 1897 un grup de rajolers treballadors, oficials de l'ofici, davant d'una forta crisi de treball d'aquest ram, decidiren organitzar-se per poder treballar per compte propi. S'instal·laren inicialment en uns terrenys llogats, on hi havia una antiga bòbila, que aleshores estava paralitzada; i ben aviat, a l'abril del 1899, iniciaren la construcció d'una de pròpia en terrenys de Collblanc. En aquests territoris entre l'Hospitalet, Sants i Les Corts, hi havia un bon nombre de forns per a maons de propietat privada, que donaven feina a un gran nombre de treballadors temporals a preu fet (Enrech, 2004, 156-157; Tatjer i Vilanova, 2001, 8-13; Navarro, 1993, 415, 465).

En conèixer la intenció de crear una cooperativa, molts d'aquests treballadors, pressionats per patrons del mateix sector que intentaven reduir les tarifes de treball, van ser inicialment empleats solidàriament per la Cooperativa La Redentora. Uns 400 treballadors pogueren treballar per torns, i s'interessaren per formar part de la nova societat. Finalment, en vista de la possibilitat de que s'integressin en la futura cooperativa i els deixaren sense mà d'obra, els patrons desistiren dels seus propòsits, que en paraules de l'esmentat article no era altra que: *"los patronos desistieron de sus propósitos, lo que el fondo no eran otros que los de desviar a los trabajadores de su humanitaria y redentora aspiración"* (Revista *Cooperativa Catalana*, 02-1902)

Finalment, el 3 de desembre del 1898 comença la cocció de maons a la nova bòbila, que s'inaugurà el 16 de juliol de 1899 sota el nom de La Redentora. En aquesta ocasió se celebrà un míting en que participaren diversos delegats d'altres cooperatives: el líder cooperativista Josep Sala Anton, el metge i cooperativista Enric Raduà i Oriol i l'advocat Josep Antoni Mir i Miró.

El 3 de setembre del 1899 començà la cocció de maons i just pocs dies després de la inauguració, a la nit del 27 del mateix mes, una forta tempesta inundà tots els forns i apagà els focs, amb gran perill per als 19 socis que hi estaven treballant. Les pèrdues s'avaluaren en 10.000 pessetes.

Afortunadament, amb la solidaritat de les cooperatives barcelonines, de particulars i d'activitats benèfiques, aconseguiren ajudar a la reconstrucció de les instal·lacions malmeses. El 1901, reconstruïdes les instal·lacions productives, la cooperativa es va reorganitzar; s'aprovaren els Estatuts i es pensà a ampliar el socis i establir una altra bòbila a les proximitats de Barcelona.

Ben aviat, la creació de La Redentora tingué un cert impacte social, com es prova en la seva aparició, com element important de Barcelona, en la publicació *Barcelona a la Vista* de l'any 1905. El peu de foto titulada "Una Bòvila", destacava la seva modernitat en aquest recull gràfic amb les següents paraules:

La bòvila és als antics forns de maons el que els ferrocarrils a les vetustes galeries dels nostres avis. La seva producció, enorme, regular, i sobretot contínua, respon a les necessitat del consum, que de cap manera podia quedar abastida amb el rendiment dels primitius forns existents. Bonica mostra de les bòbiles construïdes durant els darrers anys al nostra Pla es la de Collblanch, situada més enllà de Sants, a la dreta de la carretera de Madrid i propietat d'una agrupació de treballadors que l'explota, amb èxit per demés.

La xemeneia i el colossal cerde comprèn dotze compartiments o sectors, en els que s'acomoden i couen al mateix temps, i això dona idea de la seva capacitat: 120.000 maons grossos (totxos) (*Barcelona a la vista* 1905, 85).

Aquesta imatge de gran qualitat, possiblement obra del reconegut fotògraf Frederic Ballell, impulsor de l'esmentada publicació, presenta la bòbila de La Redentora ja en ple funcionament, on s'aprecia molt clarament la seva estructura i el gran volum de la seva producció. Al 1906 la bòbila de La Redentora de Collblanc, que cotitzava a Les Corts, figura entre les tres primeres d'aquest municipi, també amb important presència d'aquestes activitats³.

Ben aviat La Redentora participà en les activitats cooperativistes impulsades per el Museu Social, creat per la Mancomunitat de Catalunya amb la finalitat de millorar les condicions laborals i socials de les classes treballadores. El 1913 La Redentora, estigué present al Primer Congrés Nacional de Cooperatives que es va celebrar a la biblioteca del Museu Social amb conferències i una gran exposició. La Redentora presentà el seu balanç econòmic i detalls de la gran varietat de materials de construcció venuts d'ençà el 1900⁴.

Celebració del primer de Maig de 1912. Autoria desconeguda. Font: Arxiu personal de Mercè Tatjer

La Redentora en plena expansió

Les primeres dècades del segle xx foren de gran expansió de La Redentora, afavorida pel creixement immobiliari i les obres públiques que es desenvoluparen a Barcelona, necessitats de grans volums de materials de construcció. La Redentora es convertí en una de les principals cooperatives de producció de Catalunya. Mostra de la seva importància va ser que al 1929 participés activament a l'Exposició Internacional de Barcelona, contribuint en metàl·lic a la instal·lació del Stand de la Cooperació, on es mostraren les activitats cooperatives tant de consum com de producció de Catalunya, del País Basc i d'altres poblacions d'Espanya.

El Stand de disseny modern, presentava una part gràfica (fotografies, dibuixos, cartells) i amplies informacions (estadístiques, bibliografia consultable) sobre el moviment cooperatiu al món d'ençà el 1844, quan els "Equitables Pioners de la Rochdale", iniciaren les primeres activitats cooperativistes de consum a Europa (Holyoake, 1937). La Redentora aportà a l'stand una maqueta amb reproducció a escala de l'edifici de la Cooperativa dels Equitables que, com es remarcava i figurava en una fotografia d'una publicació de l'Exposició: "*Una maravillosa maqueta, obra de la cooperativa de Producción de Ladrillos y Similares de Barcelona La Redentora, reproduciendo el edificio donde instaló su primer almacén la Cooperativa de Rochdale, completa el conjunto*". I precisava: "*el pedestal que sostiene la maqueta indicada, ha sido construido*

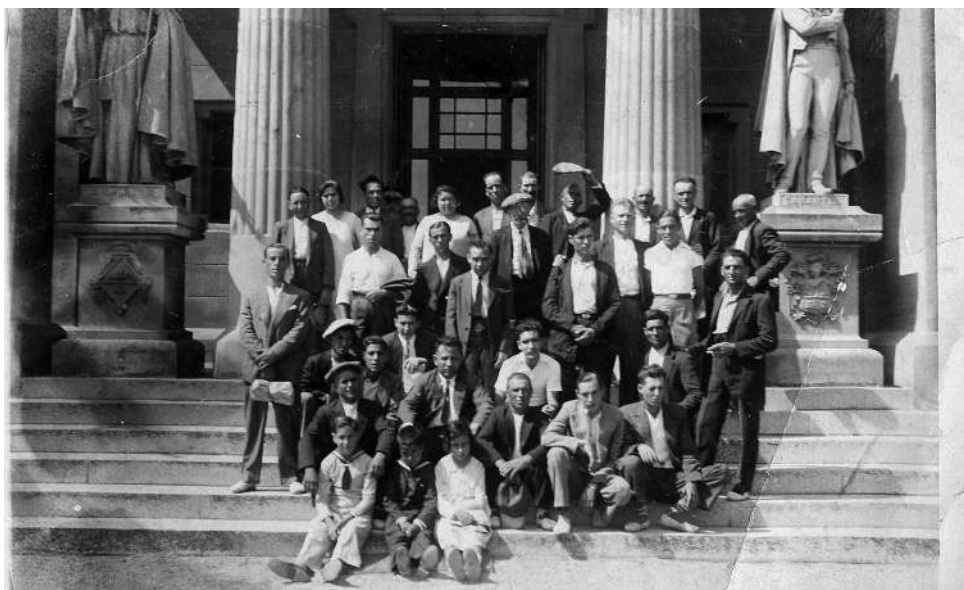
Celebració del 30 aniversari de la Redentora, 1912. Font: Arxiu personal de Mercè Tatjer

también con ladrillos de la Cooperativa La Redentora" (La Cooperación en la Exposición Internacional de Barcelona, 1929, p. 8 i 9).

Aquest element tan representatiu cridà l'atenció entre els visitants. Tinc un record familiar, ja que la meua mare, que aleshores tenia 13 anys, va visitar l'Exposició i particularment aquest stand amb el seu pare Ramón Mir, membre de la cooperativa, i sempre ens parlava d'aquesta maqueta i del seu significat social, ja que Ramón Mir va ser un dels socis que la varen construir.

Aquest mateix any 1929, La Redentora va celebrar els 30 anys de la seva constitució. Poc en sabem d'aquest acte, que no apareix esmentat en cap de les publicacions que han tractat la seva història. Afortunadament una fotografia reflecteix aquest esdeveniment⁵. La fotografia està presa durant l'àpat que probablement es va celebrar a la seu social de la Cooperativa, ja que als murs del local apareixen fotos de les bòbiles de la societat, i sobre la taula d'autoritats (ben segur que Salas Anton va participar en aquesta commemoració) es troba una imatge, que podria ser la de Pablo Iglesias.

La tasca de La Redentora va ser reconeguda pel conjunt de cooperatives de consum, tal com ho mostra la referència explícita que Ricardo Caballeria, (primer director de la revista *Acción Cooperativista*, i membre de la cooperativa de consum La Dignitat) els va dedicar en un acte de celebració dels 50 anys de la Cooperativa La Fraternitat de la Barceloneta, valorant la seva activitat i el seu compromís amb l'esperit cooperatiu (*Actos y Fiestas*, 1931, 118-120).

Les i els cooperativistes durant una visita cultural al Museu de Victor Balaguer a Vilanova i la Geltrú dirigida per Ramón Mir, 1934. Autoria desconegudes. Font: Arxiu personal de Mercè Tatjer

En aquests mateixos anys, La Redentora va construir dos grans edificis d'habitatges de cinc pisos al carrer Farners núm. 37 de l'Hospitalet, obra del reconegut arquitecte Ramon Puig i Gairalt, arquitecte municipal d'aquest municipi⁶. Aquests edificis es trobaven en una part dels terrenys de producció de maons de la cooperativa. Els llogaren als socis de la cooperativa, i van ser coneguts com "les cases del Mossos" per estar prop d'una de les bòbiles del mateix nom (Tatjer, 1988; Vidal, 2014).

Tot hi no ser molt freqüent que les cooperatives de consum i producció construïssin cases pels socis, el cas de La Redentora no fou l'únic, ja que la Cooperativa La Fraternitat de la Barceloneta aixecà també dues cases de cinc pisos a una illa del mateix barri. El que sí va ser més important, va ser la construcció de conjunts d'habitatges unifamiliars acol·lits a les lleis de Cases Barates del primer terç del segle xx per iniciativa de cooperatives de consum, algunes d'elles com les del Benestar del Obrero del barri de Sants (Tatjer, 1998, 413-434).

La Redentora organitzà un important nombre de serveis per als socis com foren: jubilacions, invalideses, subsidis, ajuts per escolarització dels fills i altres. Durant les dècades del 1920 i el 1930, també desenvoluparen un bon nombre d'activitats (conferències, mítings, visites culturals,..) organitzades per el Grup de Cultura, que va ser presidit en aquests anys pel soci Ramón Mir Mompeó.

D'algunes d'aquestes activitats de l'any 1934 en tenim constància fotogràfica; una, que mostra al grup de cooperativistes en la seva visita al Cau Ferrat de Sitges, al

Museu de Víctor Balaguer, a les instal·lacions de l'abastiment d'aigües a Barcelona i a l'Observatori Fabra, acompanyats per Ramón Mir.

D'aquesta darrera visita tenim constància escrita en una carta adreçada a Ramon Mir des de Barcelona amb data de 6 d'octubre del 1929, signada per Josep Comas i Solà, director de l'Observatori i membre de la Real Academia de Ciencias i Arts, amb les següents paraules: " *Sr. Don Ramón Mir. Distinguido Sr., Contestando a su atenta del 1 del corriente debo manifestarle que para visitar el Observatorio Fabra de noche pueden VV disponer del sábado 23 de noviembre. La hora de llegada al Observatorio conviene que sea hacia las diez y conviene también que el número de visitantes no pase de 60'.* (Firmat) *José Comas Solá.*

Entre les conferències destacaren les de caràcter cultural i també d'altres d'informatives, com per exemple les dedicades a les Cooperatives de Cases Barates. Una bona part d'elles van ser ressenyades a les pàgines de *La Vanguardia*.

A més, els membres de la cooperativa participaren en les activitats de la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya i també dintre de la Unió Cooperativista Barcelonesa. El 1932 dos membres de La Redentora, Ramón Mir i Magí Decel, foren escollits per representar la seva cooperativa en la Subsecció de Cooperatives de Producció.

A inicis dels anys 1930, i enmig de la important crisi d'aquells anys, que afectà al sector de la construcció, la cooperativa La Redentora no en restà al marge d'alguns conflictes amb els socis i els treballadors contractats, i hagueren de fer front a les seves reclamacions salarials⁷.

El 1936 el cens d'afiliats a la Federació de Cooperatives de Producció i Treball (Garau, 2015) censaren les cooperatives d'aquest ram, la major part situades a l'Hospitalet i poblacions properes; la majoria d'elles tenien una dimensió més reduïda. La Redentora tenia 81 socis, seguida de La Prosperitat i La Llealtat amb 61 i 39 socis respectivament (Garau, 2015, 532-536).

A inicis de la Guerra Civil, cap el setembre de 1936, totes les Cooperatives es fusionaren en una cooperativa única, la Unió de Cooperadores de Barcelona. (Garau, 2015, 269). El 1937 La Redentora i totes les altres cooperatives del ram, van ser col·lectivitzades en el marc del Decret de Col·lectivitzacions de la Generalitat. Aquesta nova forma de gestió, va obrir un debat en una part del món cooperatiu sobre la millor gestió i l'eficàcia d'arribar per la col·lectivització a grans centres de producció, o conservar les petites cooperatives amb escassa capacitat de producció.

Aquest debat està molt ben representat en una publicació de l'any 1938 dedicada a les col·lectivitzacions, amb les següents paraules:

Hay quien puede tener grandes esperanzas en las Cooperativas de Producción, pero por experiencia los ladrilleros podemos asegurar el fracaso más grande que

se puede dar. Los compañeros, al constituirse en Cooperativa, pierden el ambiente de compañerismo y de lucha de guía, mientras se considera uno explotado por un burgués, y sólo le guía la ambición de que la Sociedad a la que pertenece prospere, para que quede asegurada su propia existencia. (Album, 1938).

La Redentora després de la Guerra Civil (1939-1972)

Les vicissituds de la Guerra Civil i l'inici de la Dictadura franquista portaren a La Redentora per altres camins. Tot i que continuà en actiu sota el mateix nom, el 1941 s'integrà a la *Federación de Cooperativas de Producción y Trabajo de Cataluña*, dintre del *Servicio Sindical de Cooperativas, Obra Sindical de Cooperación*, organismes sindicals i polítics del nou Estat que controlaven totes les activitats cooperatives i sovint anomenaven els presidents d'aquestes entitats⁸.

En aquest període, La Redentora continuà inicialment amb la seu social de la carretera de Sants 375-379, però al 1942, després de vendre aquesta casa, establiren la seu a La Torrassa al carrer Rius i Carrió, situat darrera del Cementiri de Sants. La venda de la seu de Sants sembla ser que serví per pagar jornals dels socis i adquirir una mula i una euga.

Aquesta nova situació donà lloc a que molts dels primers socis se n'apartessin, possiblement per raons polítiques o ben en desacord amb la nova forma de gestió allunyada dels ideals fundacionals, restant a la Cooperativa només 49 socis. També es produïren baixes degut als baixos salaris que oferien. El 9 de juny del 1939, Ramón Mir deixà la Cooperativa, i l'1 de maig del 1940 començà a treballar al Mercat del Born com a vigilant de nit de les fruites i verdures que arribaven de les zones properes per abastir Barcelona.

Durant les dècades del 1940-1960 la Cooperativa augmentà la seva producció, principalment de totxos, rasilles, maons, teules i rajoles tallades, i també en menor proporció de cairons i maons de teules. A la dècada del 1950, sembla ser que els terrenys llogats de la bòbila de Collblanc per extreure terres, situada al terme de Les Corts, van ser venuts per a la construcció del nou Estadi del Club de Futbol Barcelona (Tomás, 2007, 83-86; Bou, 2009, 62-63). Altres terrenys de La Redentora situats a La Torrassa i La Florida van ser parcel·lats i transformats en habitatges, davant l'increment poblacional de l'Hospitalet i la forta demanda d'allotjaments; aquesta terrenys serviren per acabar de conformar el barri de La Florida (Sánchez, 2000, 87, 90-95, 107)⁹.

Als anys 1960 La Redentora adquirí una bòbila a la Vall d'Hebron; i més endavant sembla ser que va estar transformada i vinculada amb l'empresa SUMASA, dedicada a subministres i materials de construcció. A l'any 1972 cessà la seva activitat, i la cooperativa es va dissoldre quan només quedaven dos socis; un dels darrers socis, Romeu Mompeó, afirmava que ja no quedava patrimoni. Finalment, l'espai ocupat

per la bòvila de La Redentora de l'Hospitalet es transformaria en l'actual centre educatiu Pedraforca.

BIBLIOGRAFIA

ACTOS Y FIESTAS. *Actos y fiestas efectuados con motivo de la Celebración de las bodas de oro de la Cooperativa Obrera. La Fraternidad de la Barceloneta durante los días 30 de noviembre y 1, 7 y 8 de diciembre de 1929*, Barcelona, Talleres Gráficos de Patricio Arnau, 1931.

ALBUM. *Album dedicat a les Col·lectivitzacions a Catalunya*, Barcelona, 1937.

BOU ROURA, Lluís. *La Maternitat i Sant Ramón. Desenvolupament d'un barri de Les Corts*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona- Arxiu Municipal de Les Corts, Barcelona 2009.

BARCELONA. *Barcelona a la vista. Álbum de fotografías de la capital y sus alrededores. Primera y segunda sevese*. 352 vistas, Barcelona, Antonio López, s.d.

CELADA; Rafael. *Atlas Cooperatiu de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1989.

COOPERATIVA OBRERA" LA FRATERNITAT" DE LA BARCELONETA. *Bodas de Oro*, Barcelona, 1939, Tallers Gràfics Patricio Arnau, 1939.

DALMAU, Marc; MIRÓ, Ivan. *Les Cooperatives de Sants. Autogestió en un barri de Barcelona*, Barcelona, La Ciutat Invisible, 2010

ENRECH, C., *Entre Sans i Sants. Història Social i política d'una població industrial a les portes de Barcelona (1839-1897)*, Ajuntament de Barcelona-Arxiu Municipal. Districte de Sants-Montjuïc, Barcelona, 2004

GARAU ROLANDI, Manuel. *Entre la utopia y la supervivencia. EL desarrollo y diversidad de las cooperativas de producción y trabajo en la Catalunya urbana e industrial (1864-1936)*, Tesis Doctoral, Departamento de Historia Contemporànea de la Universitat de Barcelona, 2015.

COOPERACIÓ. *La Cooperación Catalana*, Any III, Barcelona febrer de 1902, núm.31.

HOLYOAKE, G. J., *Història dels Equitables pioneers de Rochdale*, Adaptació, notes, pre-faci i pròleg d'Antoni Solé, Barcelona, 1937. Segona edició, Barcelona, Fundació Roca i Galés, 1982.

MARÍN, Dolors., "Anarquistas y sindicalistas en L'Hospitalet: un proyecto de autodidactismo obrero". A OYÓN, J.L. i GALLARDO, J., *El cinturón rojinegro. Radicalismo i beneficenciatismo y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918- 1939)*, Barcelona, Ediciones Carena, 2004.

NAVARRO MONLLÉI, *Les masies de Les Corts*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Arxiu Municipal del Districte de les Corts, Barcelona, 1993.

SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Alberto. *La Florida de Hospitalet de Llobregat, Barcelona. Lo que el caos oculta. Morfología urbana de un barrio marginal*, Tesis Doctoral, Departament de Geografia Humana, Universitat de Barcelona, 200...

TATJER, Mercè; VILANOVA, Antoni. *La indústria a Les Corts, Materials per al coneixement del Districte*, Ajuntament de Barcelona-Districte de Les Corts, Barcelona, 2003. (Il·lustracions Jordi Ballonga).

TATJER MIR, Mercè. "Los orígenes de la vivienda social en Barcelona. Las cooperativas de viviendas en el primer tercio del siglo XX", a CAPEL, Horacio (dir) i LINTEAU, André (coords.), *Barcelona-Montreal. Desarrollo urbano comparado/Développement urbain comparé*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona (Colección "Geocrítica. Textos de Apoyo". nº 14), 1998.

TOMÀS, Manuel. *Les Corts i el Barça: vuitanta-cint anys d'història compartida*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Districte de Les Corts, 2007.

VIDAL, Mercè; "Ramón Puig Gairalt, arquitecte municipal de l'Hospitalet de Llobregat (1912-1937)", a *Quaderns d'Estudi*, núm. 27, L'Hospitalet, 2014.

NOTES

1. Aquesta revista cooperativista seguí periòdicament la trajectòria de La Redentora, tal com ho mostra l'obra de M. Dalmau i Ivan Miró, que és imprescindible pel coneixement de l'origen i desenvolupament de La Redentora en el període 1898-1939.

2. Ramón Mir Mompeó (Barcelona 1890-1955) va ser el meu avi, del que tinc alguns documents fotogràfics, gràfics i bibliogràfics (entre ells l'edició de 1932 del llibre d'E. Redus, *El Hombre i la Tierra*. Tot i que vaig tenir la sort de conèixer-lo i tractar-lo fins a la seva mort l'any 1955, en aquell temps de silenci de la Dictadura franquista, l'avi poc ens va explicar del seu pas per la Cooperativa; en canvi la meua mare, filla gran de Ramón Mir, va conservar sempre els records d'infància i joventut de les activitats socials i culturals de la cooperativa durant el període 1920-1936.

3. Arxiu de la Corona d'Aragó. Fons Hisenda. Contribució Industrial de Les Corts, 1906.
4. *La Vanguardia*, 8 de desembre de 1913, p. 3.
5. Fons familiar Tatjer Mir. Aquesta fotografia va ser conservada per la meva mare que assistí a aquesta celebració i apareix a la part dreta recolzada en una columna.
6. Sobre la important tasca desenvolupada per aquest arquitecte a L'Hospitalet, està dedicat el treball de Mercé Vidal i Alicia Suárez.
7. Algunes d'aquestes reclamacions han quedat reflectides en diverses demandes judicials a les pàgines de *La Vanguardia*, especialment als anys 1930.
8. Més àmplies referències de la trajectòria de la Cooperativa entre 1939-1972 han estat recollides de les següents fonts documentals: de "La Unión territorial de Cooperativas Industriales de Catalunya y Baleares", i de "La Federació de serveis de Cooperatives de Catalunya", consultades l'any 1995.
9. A l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet es conserven els documents relatius a aquestes transaccions